ISSN - 3139 - 9940 (ONLINE)

ପଞ୍ଚରା

ପ୍ରଥମ ବର୍ଷ ।। ପ୍ରଥମ ଅର୍ଘ୍ୟ । ଏପ୍ରିଲ - ସେପ୍ଟେମ୍ବର ୨୦୨୬

Volume No -01 । Issue No - 01 । April - September 2026

ଷାଣ୍ମାସିକ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକସାହିତ୍ୟଧର୍ମୀ ଗବେଷଣାତ୍ମକ ପତ୍ରିକା

ଓଷାବ୍ରତ ଓ ପର୍ବପର୍ବାଣିରେ ଶିବ

ବର୍ଷାରାଣୀ ସାହୁ

ଗବେଷିକା, ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ବାଣୀବିହାର, ଭୁବନେଶ୍ୱର

DOI - https://doi.org/10.5281/zenodo.23350432

ସାରାଂଶ

ଭାରତୀୟ ସାଂସ୍କୃତିକ ଓ ସାମାଜିକ ପ୍ରେକ୍ଷାପଟ୍ଟରେ ଓଷାବ୍ରତ ଓ ପର୍ବପର୍ବାଣିର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ଓ ବିଶ୍ୱାସକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅବଦାନ ସ୍ୱୀକୃତ । ବିବିଧ ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଆଶ୍ରା କରି ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଶୈବ ସଂସ୍କୃତି ସହିତ ସମ୍ପର୍କିତ ପର୍ବପର୍ବାଣିକୁ ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ମୂଳଶବ୍ଦ - ଓଷାବ୍ରତ, ପର୍ବପର୍ବାଣୀ, ଶୈବ, ସଂସ୍କୃତି, ଶିବରାତ୍ରି, ଆଦିବାସୀ ।

ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିରେ ଓଷାବ୍ରତ ଓ ପର୍ବପର୍ବାଣିର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ଓ ବିଶ୍ୱାସକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିବାରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ଅବଦାନ ସ୍ୱୀକୃତ । ଏଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପୌରାଣିକ ଆଖ୍ୟାନକୁ ନେଇ ଗଢ଼ିଉଠିଥିବା ବେଳେ କେତେକ ସାମାଜିକ ଗଣ୍ଡି ଭିତରୁ ପଲ୍ଲବିତ ହୋଇଛି । ଓଷା ଓ ବ୍ରତକୁ ସମାନ ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଉଥିଲେ ହେଁ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କିଛି ସୂକ୍ଷ୍ମ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଛି । 'ଓଷା'ର ଆଭିଧାନିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ନାରୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆଚରିତ ବ୍ରତ ହେବା ବେଳେ ବ୍ରତର ଆଭିଧାନିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ନାରୀ ଓ ପୁରୁଷ ଉଭୟଙ୍କଦ୍ୱାରା ପାଳିତ।(୧) 'ଓଷା' ଶବ୍ଦଟି 'ଉପବାସ' ଶବ୍ଦରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ପୁନଶ୍ଚ 'ଉପବାସ' ଶବ୍ଦ ସଂସ୍କୃତ 'ଉପବାସକ'ରୁ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛି ଯାହାର ଅର୍ଥ ଯଜ୍ଞକର୍ମର ପୂର୍ବ ଦିବସ । ଏହାର ଶବ୍ଦ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ହେଉଛି- ସଂ.ଉପବାସକ > ପ୍ରା.ଉଅଆସଅ (ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଳ୍ପ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ପ୍, ବ୍, ଢ ର ଲୋପ) > ଉଆସଅ(ସ୍ୱରସଂଶ୍ଳେଷ)>ଉସଅ(ସ୍ୱର ସଂଶ୍ଳେଷ)>ଉଷା(ସ୍ୱର ସଂଶ୍ଳେଷ) > ଓସା(ଉ-ଓ) > ଓଷା (ଓଡ଼ିଆରେ ଶ, ଷ, ସର ବ୍ୟବହାରରେ କେତେକ ପାରସ୍ପରିକ ବିନିମୟ ରହିଛି) ।(୨) ସେହିପରି ବ୍ରତ ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗତ ଉତ୍ସ ହେଉଛି ସଂସ୍କୃତ ବ୍ରତତୀ ଶବ୍ଦ ।(୩) ନିଷ୍ଠାର ସହିତ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାକୁ ବ୍ରତ କୁହାଯାଇଥାଏ।

ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କୃତିରେ କେଉଁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଓଷାବ୍ରତ ଓ ପର୍ବପର୍ବାଣିଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରଚଳିତ । ପୁରାଣ ଯୁଗରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ପାଳିତ ଶୈବ ଓଷାବ୍ରତ ଓ ପର୍ବପର୍ବାଣିରୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ଯେ, ଶୈବଧର୍ମ ହିଁ ଓଡ଼ିଶାର ଗଣଧର୍ମ । କେବଳ ଶିବରାତ୍ରୀ ନୁହେଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ଶିବ ବିବାହୋତ୍ସବ, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ବେଢ଼ା, ଦେବାଭିଷେକ, ମକରସଂକ୍ରାନ୍ତି, ବଡ଼ଓଷା ଓ ପଣାସଂକ୍ରାନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ପର୍ବ ବିଧି ଅନୁଯାୟୀ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ନିମ୍ନରେ ସେ ସବୁ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତ

ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତ ଶିବଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସମର୍ପିତ ଏକ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ବ୍ରତ ଅଟେ । ଏହା ଶୈବସଂସ୍କୃତିର ଚରମ ନିଦର୍ଶନ । ସର୍ବ ଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶିବପୀଠରେ ଏହି ମହାନ୍ ପର୍ବ ମହାସମାରୋହରେ ପାଳିତ ହୁଏ । ପ୍ରାଗ୍-ବୈଦିକ କାଳରୁ ଶିବ ଉପାସନା ଭାରତୀୟ ଜନମାନସକୁ ଉଦ୍ବୁଦ୍ଧ କରିଆସିଛି । । ଏହି ବ୍ରତ ଓଡ଼ିଶାର ଘରେ ଘରେ ପରିଚିତ । ଆବାଳ ବୃଦ୍ଧବନିତା ଏହି ବ୍ରତକୁ ପାଳନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ବ୍ରତ କଥାଟି ଶିବପୁରାଣୋକ୍ତ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି । ବ୍ରତ କଥାଟି ଶିବ ପାର୍ବତୀଙ୍କ କଥୋପକଥନ ଶୈଳୀରେ ଅଗ୍ରଗତି କରାଯାଇଛି । ଫାଲଗୁନ କୃଷ୍ଣ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଉପବାସ ରହି ପାଳନ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ରହିଛି। ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତକଥାରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି-

"ଫାଲଗୁନ ମାସର କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ
ଶିବରାତ୍ରି ଖ୍ୟାତ ଅଟେ ସେହି ତିଥି ନିଶି ।
ଉକ୍ତ ଦିନ ଉପବାସ କରେ ଯେଉଁ ଜନ
ସେହି ଜନ ମୋତେ ନିଷ୍ଠେ କରଇ ପ୍ରସନ୍ନ ।"(୪)

ଏହି ବ୍ରତ କଥାରେ ଦୁଇଟି ଉପାଖ୍ୟାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରଥମଟି ହେଉଛି ଶିକାରୀ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟଟି କୃଷ୍ଣ ଶର୍ମା ଓ ତାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ନିରଘ ଉପାଖ୍ୟାନ । ପ୍ରଥମ ଉପାଖ୍ୟାନରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ମଧ୍ୟଦେଶର ଜଣେ ଶବର ପାପକର୍ମରେ ଲିପ୍ତ ଥିବାରୁ ସେ ପ୍ରଥମେ ଏହି ବ୍ରତଟି ପାଳନ କରିଥିଲା । ଶିବ କହୁଛନ୍ତି-

"ଶଙ୍କର ବୋଇଲେ ଏକ ନିଶାଦ ଚରିତ
କହୁଅଛି ଶୁଣ ପ୍ରିୟେ ହୋଇ ଏକ ଚିତ୍ତ ।
ପାପକର୍ମା ତାର ମଧ୍ୟଦେଶେ ଘର
ଚକ୍ଷୁତାର କୃଷ୍ଣ ବିସ୍ତୃତ ଶରୀର ।
କୁଟିଳ ହୃଦୟ ସେହି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଜନ
ପଶୁପକ୍ଷୀ ମାରି କରେ ଉଦର ପୋଷଣ ।"(୫)

ଶବରଟି କାଳାଞ୍ଜନ ନାମକ ପର୍ବତରୁ ବହୁ ପକ୍ଷୀ ଧରି ଫେରିଲାବେଳେ ବାଟରେ ରାତ୍ରି ହୋଇଗଲା । ରାତ୍ରିରେ ବର୍ଷା ମଧ୍ୟ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ଜଙ୍ଗଲର ହିଂସ୍ରଜନ୍ତୁ ଓ ବର୍ଷାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ସେ ଏକ ଗଛ ଉପରେ ଆଶ୍ରୟ ନେଲା । ରାତି ସାରା କ୍ଷୁଧାର୍ତ୍ତ ଓ ଉଜାଗର ହୋଇ ସେ ବସିରହିଲା । ରାତିରେ ଏକ ମହାବଳ ବାଘ ଗଛରେ ମଣିଷଟିଏ ଅଛି ଜାଣି ଗଛ ତଳେ ଜଗି ରହିଲା । ପାପକର୍ମା ଗଛ ଉପରେ ରହି ବାଘକୁ ଘଉଡ଼ାଇବା ପାଇଁ

ଗଛ ଉପରୁ ପତ୍ରମାନ ତଳକୁ ପକାଇଲା । ସୌଭାଗ୍ୟ ବଶତଃ ସେହି ଗଛଟି ଥିଲା ଗୋଟିଏ ବେଲଗଛ । ଏବଂ ତା'ର ତଳେ ଏକ ଶିବଲିଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପରେ ବାଘଟି ପଳାଇ ଯାଇଛି ଭାବି ପାପକର୍ମା ଗଛରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ମାତ୍ରେ ଲୁଚି ରହିଥିବା ବାଘଟି ତାକୁ ଖାଇଦେଲା । ପାପକର୍ମାର ମୃତ୍ୟୁ ତା'ର ପୂଣ୍ୟକର୍ମ ଯୋଗୁଁ ଶିବଗଣ ତାକୁ କୈଳାସପୁରକୁ ଘେନିଗଲେ । ପାପକର୍ମା ରାତ୍ରି ଉଜାଗର ରହି ଭୋକ ଉପାସରେ ଶିବଲିଙ୍ଗରେ ବେଲପତ୍ର ଓ ଡାଳକୁ ବର୍ଷାସିକ୍ତ କରିପକାଇଥିବା ହେତୁ ତାର ସମସ୍ତ ପାପ କ୍ଷୟ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ଶିବଲୋକକୁ ଗମନ କଲା । ଏହା ହିଁ ହେଉଛି ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତ କଥାର ମହିମା । ଶିବପୁରାଣରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଉପଖ୍ୟାନଟି ସଂଯୋଜିତ ଅଛି । ମାତ୍ର ନାମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଛି । ସେଥିରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି-

"ଉତ୍ତର ଖଣ୍ଡେ ପବିତ୍ର ଭୂମି ମଧ୍ୟେ ଦେଶ
ତହିଁକି ଲାଗିଛି ମାଳଭୂମି ତା'ର ପାଶ ।
ସେ ବନେ ଅଛି ପଣ୍ଡୁର ନାମେ ଏକ ଗିରି
ବହଇ ସୁନନ୍ଦା ନଦୀ ତହିଁ ଜଳ ପୂରି ।
ଉତ୍ତରଗାମୀ ସେ ଭଇରବ ଧାମେ ମିଶେ
ବହୁ କିରାତ ପଲ୍ଲୀ ସେ ବନରେ ବସେ
ଶାର୍ଦ୍ଦୁଳ ନାମେ ନିଷାଦ ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟେ ମୁଖ୍ୟ
ନାନ ଜୀବଜନ୍ତୁ ମାରି କରଇ ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ।" (୬)

କୃଷ୍ଣଶର୍ମା ଏବଂ ଶିଷ୍ୟ ନିରଘ ଉପାଖ୍ୟାନଟି ମୁଖ୍ୟ ଉପାଖ୍ୟାନ ସହ ପ୍ରାୟ ସମାନ । ଏକଦା କୃଷ୍ଣଶର୍ମା ଗୋଟିଏ ପୁଷ୍କରିଣୀରେ ସ୍ନାନ କରିବା ସମୟରେ ତୁଠରେ ପଡ଼ିଥିବା ଗୋଟିଏ ପଥରରେ ପାଦ ଘଷି ସଫାକଲେ । ତହିଁ ପରଦିନ କୃଷ୍ଣଶର୍ମା ସର୍ପାଘାତରେ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କଲେ । ଯମ ଦୂତମାନେ ତାଙ୍କୁ ଯମପୁରକୁ ନେଇଗଲେ । ସେ ଗୋଡ଼ ଘଷିଥିବା ପଥରଟି ଶିବ ମନ୍ଦିରର ଗୋଟିଏ ପଥର ଥିବାରୁ ଜଣେ ଧାର୍ମିକ ବ୍ୟକ୍ତି ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଧର୍ମ କ୍ଷୟ ହୋଇଗଲା । ତେଣୁ ସେ ଯମଦ୍ୱାରା ଦଣ୍ଡିତ ହୋଇ ଅୟୁତ ବର୍ଷ ସେଇ ପୋଖରୀ କୂଳରେ ପିଶାଚ ହୋଇ ରହିଲେ । ଭଗମାଳୀ ନାମକ ଜଣେ ସନ୍ୟାସୀଙ୍କ ଆଶ୍ରମ ଗଙ୍ଗାଯମୁନା ନଦୀ କୂଳରେ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଆଶ୍ରମରେ ଥରେ କାଶ୍ମିରରୁ ଜଣେ ଶିବଭକ୍ତ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥିଲେ । ସେ ପଣ୍ଡିତ ଜଣଙ୍କ ପିତୃଗଣଙ୍କୁ ସ୍ନାନତର୍ପଣ କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରିଥିଲେ ମାତ୍ର ସେ ଶିବଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିନଥିଲେ । ଭଗମାଳୀ ସେଇ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଆହାର ଗ୍ରହଣ ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରନ୍ତେ ଅତିଥି ଶିବଦର୍ଶନ ନକଲା ଯାଏ ଆହାର ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ମନା କଲେ । ସେ ଶିବପୂଜାର ମହତ୍ତ୍ୱ କହିଲେ । ଦୁଇଜଣଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ଶିବ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରାଗଲା । ସେଦିନ ଶିବଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଥିବାରୁ ଦୁହେଁ ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତ ପାଳନ କରି ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଇଲେ । କିଛି ଦିନ ପରେ କାଶ୍ମିରୀ ଆଗତ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଅନ୍ୟତ୍ର ପଳାଇଗଲେ । ମନ୍ଦିରଟି କାଳକ୍ରମେ ଭାଙ୍ଗିଗଲା । ଏଣୁ ସେହି ମନ୍ଦରିର ଖଣ୍ଡିଏ ପଥର ଆସି ପୋଖରୀ କୂଳରେ ପଡ଼ିଥିଲା । କୃଷ୍ଣଶର୍ମା ସେହି ପୋଖରୀ କୂଳରେ ପିଶାଚ ହୋଇ ରହିଲେ ।

କୃଷ୍ଣଶର୍ମାଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ନିରଘ ଜଣେ ଶିବ ଭକ୍ତ । ସେ ପ୍ରତିଦିନ ଶିବ ପୂଜା କରନ୍ତି । ସେ ଚଉଦ ବର୍ଷ ଶିବ ପୂଜା କରିବା ପରେ ସେଠାକୁ ଆସି ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତ ପାଳନ କରିଥିଲେ । ନିରଘ ବ୍ରତର ପରଦିନ ସୂର୍ଯ୍ୟତର୍ପଣ ସାରିବା ପରେ କୃଷ୍ଣଶର୍ମା ନିଜର ଦୁଃଖ ଜଣାଇଲେ । ନିରଘ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି ତାଙ୍କର ଗୁରୁଙ୍କୁ ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତର ଫଳ ପ୍ରଦାନ କଲେ । ଏଣୁ କୃଷ୍ଣଶର୍ମା ଯମଙ୍କର ଆଦେଶ ଅନୁସାରେ ମୁକ୍ତି ପାଇ କୈଳାସପୁରୀରେ ରହିଲେ ।(୭)

ଉପରୋକ୍ତ କାହାଣୀ ଦ୍ୱୟରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ ଶିବ ପ୍ରଥମେ ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପୂଜିତ ହେଉଥିଲେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ ଶୈବଧର୍ମର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଦିଗକୁ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଆଯାଇଛି । କାଶ୍ମିରୀ ପଣ୍ଡିତଙ୍କୁ କାଶ୍ମିରୀ ଶୈବ ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଇପାରେ ।

ଏହି ଦିନ ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଶୈବପୀଠ ଚଳଚଞ୍ଚଳ ହୋଇଉଠେ । ଏହି ଦିନ ଦେବୋତ୍ତର ବିଭାଗ ସହିତ ପୋଲିସ୍, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଜନସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ବିଦ୍ୟୁତ, ପୂର୍ତ୍ତ ବିଭାଗ ଓ ଲୋକ ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରଭୃତି ବିଭାଗର ପଦାଧିକାରୀ ତଥା କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ମିଳିତ ଉଦ୍ୟମରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୈବପୀଠରେ ଶିବରାତ୍ରି ଶୃଙ୍ଖଳାର ସହ ପାଳିତ ହୁଏ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକରେ ପୋଲିସ୍ କର୍ମଚାରୀମାନେ ନିଯୁକ୍ତ ଥାନ୍ତି । ଶିବରାତ୍ରିର ବିଶେଷ ପୂଜା ନିମନ୍ତେ ଦେବୋତ୍ତର ନିର୍ବାହୀ ଅଧିକାରୀ ରାଜପୁରୋଧା, ମନ୍ଦିର ପୁରୋଧା ଓ ପୂଜାପଣ୍ଡାଙ୍କ ସହିତ ଆଲୋଚନା ପୂର୍ବକ ପୂଜାର କାର୍ଯ୍ୟସୂଚୀ ସ୍ଥିର କରନ୍ତି। ତଦନୁଯାୟୀ ସମସ୍ତ ଦେବନୀତି ଏବଂ ବିଶେଷ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ ।

ଏହି ଦିନ ଦୈନନ୍ଦିନ ନୀତି ଓ ସନ୍ଧ୍ୟା ଆଳତି ଶେଷ ପରେ ଶିବରାତ୍ରିର ବିଶେଷ ପୂଜା ବିଶ୍ୱମଙ୍ଗଳାର୍ଥେ ହୋଇଥାଏ। ଏହି ବିଶେଷ ପୂଜାରେ ରାଜପୁରୋଧାଙ୍କ ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ପଞ୍ଚପୁରୋଧାଙ୍କଦ୍ୱାରା ସମ୍ପନ୍ନ କରାଯାଇଥାଏ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସେବାୟତମାନେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ପୁରୋଧାବୃନ୍ଦଙ୍କୁ ସହଯୋଗ କରନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ପ୍ରହର ସ୍ନାନ ଓ ପ୍ରଥମ ଚାରିପୂଜା ମନ୍ଦିରର ପୂଜା ପଣ୍ଡା କରିଥାନ୍ତି । ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଉପଚାର, ଭୋଗ, ଚନ୍ଦନ, ଅଗୁରୁ, କସ୍ତୁରୀ, ଛେନା, ଦୁଧ, ଦହି, ଘୃତ ମହୁ, ଗୁଡ଼, ଅରୁଆ ଚାଉଳ, ଡଙ୍କୀ, ଗୋମୂଖୀ ପ୍ରଭୃତି ଜିମାଦାର ଯୋଗାଇଦେଇଥାନ୍ତି। ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୂଜାରେ ଦୁଗ୍ଧ, ଦଧି, ଛେନା, ମଧୁ ଓ ଘୃତ ସହିତ ସୁବାସିତ ଅକ୍ଷତରେ ଠାକୁରଙ୍କ ଲିଙ୍ଗ ଓ ଶକ୍ତି ମାଜଣା କରାଯାଇ ଚତୁଃସମ କୁଙ୍କୁମ, କସ୍ତୁରୀ ଲାଗିହୋଇ ଷୋଡ଼ଶ ଉପଚାରରେ ପୂଜା ହୁଏ। ପୂଜା ପଣ୍ଡା ଏହିକ୍ରମରେ ଚାରିପୂଜା ସମ୍ପନ୍ନ କରିସାରିବା ପରେ ପୀଠ ପୁରୋଧା ଦ୍ୱିତୀୟ ପ୍ରହର ସ୍ନାନ ଓ ଚାରିପୂଜା କରିଥାନ୍ତି । ଏହାପରେ ପୁରୋଧାଙ୍କଦ୍ୱାରା ତୃତୀୟ ପ୍ରହର ସ୍ନାନ ଓ ଚାରିପୂଜା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ଶେଷରେ ରାଜପୁରୋଧାଙ୍କ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ଚତୁର୍ଥ ପ୍ରହର ସ୍ନାନ ଓ ଚାରିପୂଜା ଶେଷ ହେବା ପରେ ସମବେତ ପୁରୋଧା ମଣ୍ଡଳୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଶିବ ଲିଙ୍ଗ ଅଭିଷେକ କରାଯାଇଥାଏ। ଶୁଦ୍ଧ ପଇଡ଼ ଜଳଦ୍ୱାରା ବୈଦିକ ସୂକ୍ତ ପାଠ କରାଯାଇ ଶିବଙ୍କର ରୁଦ୍ରାଭିଷେକ ହୁଏ । ପୂଜା ଓ ଅଭିଷେକ ସମୟରେ ସେବକମାନେ ଘଣ୍ଟ, ଘଣ୍ଟା, ବୀରକାହାଳୀ, ପ୍ରଭୃତି ବାଦନ କରାଯଇଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ମନ୍ଦିରର ଉତ୍ତର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଝାଡ଼ଦୀପ ଲଗାଯାଇଥାଏ । ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଦିନଗୁଡ଼ିକରେ ରାତ୍ରି ଅଭିଷେକ ନିଷେଧ। ଅଭିଷେକ ପରେ ମହାସ୍ନାନ ଆରମ୍ଭ କରାଯାଇଥାଏ । ପଞ୍ଚବକ୍ର ହେଉଛି ଶିବଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ନାମ । କାରଣ ତାଙ୍କର ପାଞ୍ଚୋଟି ମୁହଁ ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି- ତତ୍ପୁରୁଷ, ଅଘୋର, ସଦ୍ୟୋଜାତ, ବାମଦେବ ଓ ଈଶାନ । ଏଥିନିମନ୍ତେ ପଞ୍ଚାମୃତ ମହାସ୍ନାନ ଯଥାକ୍ରମେ କ୍ଷୀର, ଦହି, ଘୃତ, ମଧୁ ଓ ଖଣ୍ଡରେ କରାଯାଇଥାଏ। ପ୍ରତ୍ୟେକ ମସ୍ତକକୁ ଅଙ୍ଗନ୍ୟାସ, କରନ୍ୟାସ ଓ ଧ୍ୟାନପରେ ଅଭିମନ୍ତ୍ରିତ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ସ୍ନାନ କରାଯାଇଥାଏ । ଶକ୍ତି ଓ ଲିଙ୍ଗ ପଞ୍ଚାମୃତରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ

ହେବାପରେ ଘର୍ଷଣମାର୍ଜନାଦି ସମାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାପରେ ପୟୋମୃତ ତୀର୍ଥର ଶୁଦ୍ଧ ଜଳରେ ସ୍ନାନ ପରେ ଘୃତକମ୍ବଳ ଦିଆଯାଏ ।

ଏହାପରେ ପଞ୍ଚବକ୍ରମଣ୍ଡିତ କୋଷାବରଣ ଲିଙ୍ଗ ଉପରେ ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ । ପଞ୍ଚବକ୍ର ଉପରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ମିତ ଗଇଣ, ବେଲପତ୍ର ଓ ଚମ୍ପକ ପ୍ରଭୃତି ଲାଗିହୁଏ । ଏହାପରେ ପୁଷ୍ପମାଲ୍ୟ ସହିତ କେତେକୀ ଫୁଲରେ ସଜାଯାଇଥାଏ । କେବଳ ଏହି ଦିନ କେତକୀ ଫୁଲ ଶିବଙ୍କ ସେବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ତାହାପରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ବେଢ଼ା ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀରେ ବେଢ଼ା ପରିକ୍ରମା ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଶିବରାତ୍ରିର ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ବେଢ଼ା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଘୃତପୂର୍ଣ୍ଣ ମହାଦୀପକୁ ଘଣ୍ଟବାଦ୍ୟ ସହିତ ହରିବୋଲ, ହୁଳୁହୁଳି ଦେଇ ତିନିଥର ମନ୍ଦିର ପରିକ୍ରମା ପରେ ମନ୍ଦିର ଉପରକୁ ଉଠାଯାଏ । ଦେଉଳ ଉଠା ସେବାସୀ ଏହି ସେବା କରିଥାନ୍ତି । ସେ ନୂଆ ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରି ମହାଦୀପକୁ ମସ୍ତକରେ ବହନ କରି ଲୌହବଳୟଚାରରେ ମନ୍ଦିରର ଶୀର୍ଷଦେଶକୁ ଉଠିଥାନ୍ତି । ମନ୍ଦିର ଚୂଡ଼ାରେ ଅଗଣିତ ଭକ୍ତ ମହାଦୀପ ଦର୍ଶନ କରି ନିଜ ଜନ୍ମକୁ ସଫଳ କରନ୍ତି ।

ବଡ଼ଓଷା

କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ଓଡ଼ିଶାର ଶୈବପୀଠଗୁଡ଼ିକରେ ଏହା ପାଳିତ ହୁଏ । ଧବଳେଶ୍ୱର ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ଓଷାର ଉପାସ୍ୟ । ଆଠଗଡ଼ ରାଜାଙ୍କ ଦେଉଳକରଣ ଭବାନୀ ପ୍ରହରାଜ ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ବୃହତ ବ୍ରତ ବା ବଡ଼ଓଷା ନାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପୁସ୍ତିକା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ବଡ଼ଓଷାକୁ ମଧ୍ୟ ପିଠାଓଷା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ବ୍ରତକଥାର ଆଖ୍ୟାନ ଭାଗରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ କେବଳ ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କୁ ଅବଜ୍ଞା କରିବା ହେତୁ ରାଜା କ୍ରତୁଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣ ବ୍ୟାଧି ହୋଇଥିଲା । ପରେ ସେ ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କ କୃପାରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇଥିଲେ । ଶିବ କୃଷ୍ଣ ରୋଗରୁ ମୁକ୍ତି କରିଥିବାରୁ ଶିବଙ୍କୁ ମହାଭେଷଜ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଓଷାର କାହାଣୀଟି ଏହିପରି- କ୍ରତୁ ନାମରେ ଜଣେ ରାଜା ଉତ୍କଳରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ସେ ଶିକାର ପାଇଁ ବଣରେ ବୁଲୁବୁଲୁ ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲରେ ଏକ ଶିବନ୍ଦିର ନିକଟସ୍ଥ ହେଲେ । ସେଠାରେ ନାଗପୁରର ରାଜଜେମା ହରପ୍ରିୟା କ୍ରତୁଙ୍କୁ ପାଇବା ପାଇଁ ଶିବପୂଜା କରୁଥିଲେ। ଉଭୟେ ଉଭୟଙ୍କୁ ଚିହ୍ନିବା ପରେ ମନ୍ଦିରରେ ଗାନ୍ଧର୍ବ ବିବାହ କଲେ । ବିବାହ ପରେ କ୍ରତୁ ବିଳାସ ବ୍ୟସନରେ ମାତିବା ହେତୁ ରାଜ୍ୟ ଶାସନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତାଙ୍କର ଅପାରଗତା ଦେଖାଦେଲା । ଶତ୍ରୁମାନେ ତାଙ୍କର ରାଜ୍ୟ ଅଧିକାର କରିନେଲେ। ଫଳରେ ରାଜ୍ୟଶୂନ୍ୟ ହୋଇ ରାଜାରାଣୀ ଜଙ୍ଗଲରେ ବୁଲିଲେ । ଏକଦା ଜଣେ ଶୈବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଶିବଙ୍କ ପୂଜାର୍ଚ୍ଚନା ନିମନ୍ତେ କେତକୀ ଫୁଲ ନେଇକି ଜଙ୍ଗଲ ମଧ୍ୟରେ ଯାଉଥିଲେ। କ୍ରତୁ ଏହା ଦେଖି ରାଣୀଙ୍କ ଅଙ୍ଗରାଗ ଲାଗି ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ପାଖରୁ ଫୁଲ ଛଡ଼ାଇ ଆଣିଲେ । ତେଣୁ ଶିବ ରାଜାଙ୍କ ଉପରେ କୋପ କଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କ ଠାରେ କୃଷ୍ଣ ବ୍ୟାଧି ଦେଖାଦେଲା । ରାଣୀ ହରପ୍ରିୟା ଜଣେ ଶୈବ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କ ପରାମର୍ଶରେ ସେ ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ବଡ଼ଓଷା ପାଳନ କଲେ । ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ମହିମାରେ ରାଜା ଆରୋଗ୍ୟଲାଭ କଲେ ଓ ରାଜ୍ୟ ଫେରିପାଇଲେ । ସୁଖରେ ପୁତ୍ର ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ସହ କାଳାତିପାତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।(୮)

ଏହିଧର୍ମୀୟ ଭାବନାକୁ ନେଇ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୈବପୀଠରେ ବଡ଼ଓଷା ପାଳନ କରାଯାଏ । ଏହିଦିନ ଶୈବପୀଠଗୁଡ଼ିକରେ ମହାଦେବଙ୍କର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପୂଜା ହୋଇଥାଏ। ପୂଜାଦିନ ଭୋରରୁ ଶିବଙ୍କ ୧୦୮ ଗରା ପାଣିରେ ସ୍ନାନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହାପରେ ମଙ୍ଗଳ ଆଳତୀ ମଇଲମ ଆଦି ରୀତିନୀତି କରାଯାଇଥାଏ । ଗଜା ପିଠା ଓ ଗଜା ମଣ୍ଡା ଭୋଗ ହୁଏ । ଶିବଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହି ପିଠା ସମର୍ପିତ ହେବା ପରେ ଭକ୍ତମାନେ ଏହାକୁ ସେବନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହିଦିନ କେତକ ପୀଠରେ ଶିବଙ୍କର ଧବଳେଶ୍ୱର ବେଶ ହୁଏ । ଏହି ଦିନ ଶିବ ଦର୍ଶନ କରି ପରିବାରର ମଙ୍ଗଳକାମନା ଓ ଆରୋଗ୍ୟ ଲାଭ ନିମନ୍ତେ ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଇଥାଏ ।

ଗୌରୀ ତୃତୀୟା ବା ହରିତାଳିକା ବ୍ରତ

ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟା ଦିନ ଏହି ବ୍ରତ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ କୁଆଁରୀ ଝିଅମାନେ ଉତ୍ତମ ପତି ପାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପାଳନ କରିଥାନ୍ତି । ଏ ବ୍ରତଟି ଢେଙ୍କାନାଳରେ ବିଶେଷ ଜନପ୍ରିୟ ନୁହେଁ । ତଥାପି କେତେକ ଶୈବପୀଠରେ ଏହି ବ୍ରତକୁ କୁଆଁରୀ ଝିଅମାନେ ପାଳନ କରିବା ସ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କର ଆରାଧନା କରିଥାନ୍ତି। ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ଚତୁର ବିନୋଦରେ ରାଜଜେମା ଗୌରୀବ୍ରତ ପାଳନ କରିଥିବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି ।(୯) ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ଏହି ବ୍ରତଟି ଢେଙ୍କାନାଳରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଆସୁଛି।

ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁରେ ରହିଛି ପାର୍ବତୀ ବାରବର୍ଷ କାଳ ଶିବଙ୍କୁ ପାଇବା ଲାଗି ହିମାଳୟର ଶଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗରେ କୋଠରେ ତପସ୍ୟା କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ହିମାଳୟ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ଉତ୍ତମ ପାତ୍ର ଖୋଜୁଥିଲେ । ବିଷ୍ଣୁ ତାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ନାରଦଙ୍କ ମଧ୍ୟସ୍ଥତାରେ ହିମାଳୟଙ୍କ ପାଖକୁ ପ୍ରସ୍ତାବ ମଧ୍ୟ ପଠେଇଥିଲେ। ଏଥିରେ ହିମାଳୟ ମଧ୍ୟ ସହମତି ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ପାର୍ବତୀ ଏସମ୍ବାଦ ପାଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କଲେ । ପାର୍ବତୀ ନିଜ ସଖୀଙ୍କ ସହିତ ବଣକୁ ଗଲେ। ସେହି ଘଞ୍ଚ ଅରଣ୍ୟରେ ପାର୍ବତୀ ଗୋଟିଏ ନଦୀକୂଳରେ ବସି ଶିବଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଗଢ଼ିଲେ । ରାତିସାରା ଉଜାଗର ରହି ସ୍ତୁତି ଗୀତାଦି ଗାନ କରି ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କଲେ । ସେହି ଦିନଟି ଥିଲା ଭାଦ୍ରବ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ହସ୍ତା ନକ୍ଷତ୍ର ଯୁକ୍ତ ତୃତୀୟା ତିଥି । ଭଗବାନ ଶଙ୍କର ପାର୍ବତୀଙ୍କ ତପସ୍ୟାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇ ଆବିର୍ଭାବ ହେଲେ । ପରଦିନ ନଦୀରେ ସ୍ନାନ କରିବା ପୂର୍ବକ ବ୍ରତର ଉପକରଣମାନ ଭସାଇ ଦେଲେ । ବନର ଫଳମୂଳ ଖାଇ ସେହି ଦିନଟି ସଖୀ ବା ଆଳୀମାନଙ୍କୁ ସହିତ ଅତିବାହିତ କରିଥିବାରୁ ବ୍ରତକୁ ହରିତାଳିକା ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏଣେ ହିମାଳୟ କନ୍ୟାକୁ ଖୋଜିଖୋଜି ଆସି ସେଠାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ । ପାର୍ବତୀ ପିତାଙ୍କ ଆଗରେ ସବୁ କଥା କହିଲେ । ପାର୍ବତୀ ଶିବଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଅନୁମତି ଦେଲେ । ଶିବପାର୍ବତୀଙ୍କର ବିବାହ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଲା । ତେଣୁ ଉତ୍ତମ ପତି ପାଇବା ନିମନ୍ତେ କନ୍ୟାମାନେ ଏହି ବ୍ରତ ପାଳନ କରିଥାନ୍ତି ।

ପୁଷ୍ୟାଭିଷେକ

ପୌଷ ମାସ ପୂର୍ଣ୍ଣମା ଦିନ ଏହା ପାଳନ କରାଯାଇଥାଏ। ମନ୍ଦିରରେ ଅଧିଷ୍ଠିତ ଠାକୁରମାନଙ୍କୁ ନୂତନ ବସ୍ତ୍ର ଭୂଷଣ ଆଦି ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇ ଅଭିଷେକ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ଏହି ଅଭିଷେକର ଫଳ ସମ୍ପର୍କରେ ଲିଙ୍ଗପୁରାଣରେ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି-

"ପୁଷମାସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଯେ ତିଥି ମନୋହର
ପୁଷ୍ୟା ନକ୍ଷେତ୍ର ସଂଯୁକ୍ତ ତହିଁରେ ଆବର ।
ରୁକ୍ଷଭାବେ ତିଥି ଜାଣି ଆନନ୍ଦିତ ମନେ
କରିବେ ମୋ ବନ୍ଦାପନା ଭକ୍ତ ଦ୍ୱିଜଗଣେ ।

ମୁକ୍ତିଦାତ୍ରୀ ଅଟେ ଜାଣ ପୌଷ ପୂର୍ଣ୍ଣମାସୀ

ସର୍ବଲୋକଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ଘଟାଏ ବିଶେଷି ।" (୧୦)

ପୂର୍ଣ୍ଣମୀର ପୂର୍ବଦିନ ଅର୍ଥାତ୍ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ ଦିନ ମଧ୍ୟରାତ୍ରରେ ସେବାୟତମାନେ ଶୁଚିମନ୍ତ ହୋଇ କଳସୀରେ ଜଳ ଆଣି ମନ୍ଦିର ଭିତରେ ରଖିବେ । ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ପରେ ନାନା ସୁଗନ୍ଧ ଫୁଲ ଓ ଚନ୍ଦନ ସହିତ କ୍ଷୀର ତଥା ପଞ୍ଚାମୃତ ମିଶାଇ ଠାକୁରଙ୍କୁ ସ୍ନାନ କରାଯିବ। ଏହାପରେ ରୁଦ୍ରାଭିଷେକ ପାଠ କରାଯିବ । ଏହାପରେ ଅଷ୍ଟାକ୍ଷରୀ ମନ୍ତ୍ର ପାଠ ହେବ । ଏହାପରେ ଷୋଳ ଉପଚାରରେ ପୂଜା ହୁଏ ।

ଶିବପାର୍ବତୀ ବିବାହ ବା ଶୀତଳ ଷଷ୍ଠୀ

ଓଡ଼ିଶାର ପୁରପଲ୍ଲୀରେ ଶିବ ବିବାହ ବା ଶୀତଳ ଷଷ୍ଠୀ ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ୟୋଷ୍ଠମାସ ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରତିପଦା ଠାରୁ ଏକ ସପ୍ତାହ ବ୍ୟାପୀ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଏହି ଯାତ୍ରା ଉତ୍କଳୀୟ ଧର୍ମ, ସମାଜ ଓ ସଂସ୍କୃତି ତଥା ଶାନ୍ତି ମୈତ୍ରୀର ଏକ ପାରମ୍ପରିକ ପର୍ବ ରୂପେ ପାଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରାରେ ଗଣପର୍ବର ମାନ୍ୟତା ଲାଭ କରିଥିବା ଏହି ପର୍ବ ଉତ୍କଳୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ସ୍ମାରକ । ଯାତ୍ରା ପାଳନ ଉପଲକ୍ଷେ ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟା ବା ପବିତ୍ର ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା ଠାରୁ ଏହି ଉତ୍ସବର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର ଶୁଭାରମ୍ଭ ହୋଇଥାଏ । ସେହିଦିନ କନ୍ୟାପିତା ଚୟନ କରାଯାଏ । ଏଥି ସହିତ ଶିବ ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କରେ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପର୍ବ ଯଥା- ରଥ ଓ ମେଢ଼ ନିର୍ମାଣ ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟର ଅନୁକୂଳ ହୋଇଥାଏ । ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଶୁକ୍ଳ ପ୍ରତିପଦ ତିଥିରେ କନ୍ୟା ପିତାଙ୍କ ଗୃହରେ ବିବାହ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ବନ୍ଧ କର୍ମ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ । ପଞ୍ଚମୀ ଦିନ ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ବିମାନରେ କନ୍ୟାପିତାଙ୍କ ଗୃହକୁ ଅଣାଯାଇଥାଏ । ଦେବୀଙ୍କୁ ନାନାଦି ସୁନା ରୂପା ଅଳଙ୍କାର ଓ ପାଟ ବସ୍ତ୍ରରେ କନ୍ୟାବେଶରେ ସଜାଇ ଦିଆଯାଏ । ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଶିବଙ୍କୁ ବରବେଶରେ ସଜାଇ ବୃଷଭ ବାହନ ମେଢ଼ ବା ରଥରେ ବସାଇ କନ୍ୟାପିତାଙ୍କ ଗୃହକୁ ବରଯାତ୍ରୀ ସହ ବାଣ, ବାଦ୍ୟ ବଜାଇ ପଟୁଆରାରେ ଅଣାଯାଏ । ବିବାହ ମଣ୍ଡପରେ ଶିବପାର୍ବତୀ କନ୍ୟା ରୂପରେ ବସନ୍ତି । ବାଟ ବରଣ, ପାଣିଗ୍ରହଣ, ହସ୍ତଗଣ୍ଠି ବନ୍ଧନ, କନ୍ୟାଦାନ, କଉଡ଼ି ଖେଳ ଓ ବନ୍ଧାପନା ଆଦି ଦୃଶ୍ୟ ମନୋହର ହୋଇଥାଏ । ବୈଦିକ ବିଧାନ ଅନୁସାରେ ବିବାହ ସମ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ବିବାହ ଉପଲକ୍ଷେ କନ୍ୟାପିତାଙ୍କର ନିମନ୍ତ୍ରିତ ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ବିଭିନ୍ନ ଭାର, ବେଭାର ଅର୍ପଣ କରନ୍ତି । କନ୍ୟା ପକ୍ଷରୁ ଆସିଥିବା ବନ୍ଧୁବାନ୍ଧବ ଓ ବରଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରୀତି ଭୋଜନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଥାଏ । ବିବାହର ପରଦିନ ଶୀତଳ ଷଷ୍ଠୀ ଯାତ୍ରା । ଶିବ ପାର୍ବତୀ ସ୍ୱମନ୍ଦିରକୁ ଯାତ୍ରା କରନ୍ତି ।

ଜଳଛାୟା

ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ଢେଙ୍କାନାଳର ଶୈବପୀଠଗୁଡ଼ିକରେ ଜଳଛାୟା ମହୋତ୍ସବ ପାଳିତ ହୁଏ । ଏହି ଅବସରରେ ଠାକୁରଙ୍କର ଜଳଲାଗି ହୁଏ । ଏହିଦିନରେ ଶିବଙ୍କୁ ୧୦୮ କଳସୀ ଜଳରେ ସ୍ନାନ କରାଯାଏ । ମନ୍ଦିରରେ ପ୍ରସାଦ ସେବନର ବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ସମୟରେ ଭକ୍ତମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂକୀର୍ତ୍ତନ କରାଯାଏ । ଏତଦବ୍ୟତୀତ ଢେଙ୍କାନାଳର ଶୈବପୀଠଗୁଡ଼ିକରେ ମେଷ ସଂକ୍ରାନ୍ତି, ଦମନକ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀ, ଶିବ ପବିତ୍ରାରୋପଣ, ଶାରତ କାଳୀନ ଦୁର୍ଗୋତ୍ସବ, ପ୍ରଥମାଷ୍ଟମୀ, ଓଢଣ ଷଷ୍ଠୀ, ଧନୁସଂକ୍ରାନ୍ତି, ମକର ସଂକ୍ରାନ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ପାଳନ କରାଯାଏ ।

ପ୍ରାନ୍ତଟୀକା:-

୧.ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଭାଷାକୋଷ,ପୃ-୧୧୮୩ ।

୨.ସାହୁ ବାସୁଦେବ: ଓଡ଼ିଆ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତି ବିଜ୍ଞାନ । କୋଣାର୍କ ପବ୍ଲିଶର୍ସ, ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ-୨ । ପୃ-୯୬ ।

୩.ନାୟକ ସଦାନନ୍ଦ: ଲୋକଧର୍ମ ଓ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ । ଗାୟତ୍ରୀ ବୁକ୍ସ, କଲ୍ପନା ଛକ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ୧ମ ମୁଦ୍ରଣ-୧୯୯୯, ପୃ।

୪.ଦାଶ ସୁଦର୍ଶନ: ସାବିତ୍ରୀ ଓ ଶିବରାତ୍ରୀ ବ୍ରତକଥା । ଲୋକସେବା ଯନ୍ତ୍ରାଳୟ, କଟକ, ୧ମ ମୁଦ୍ରଣ-୧୯୨୨ । ପୃ-୨୧ ।

୫. ରଥ ଗୋବିନ୍ଦ: ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତକଥା ଓ ଉପବାସ ବିଧି । ପୃ-୪

୬. ପ୍ରଧାନ କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ: ବୃହତ୍ ଶିବ ପୁରାଣ (୩ୟ ଖଣ୍ଡ), ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର, ଆଲିଶା ବଜାର, କଟକ-୨ । ପୃ-୧୧୪ ।

୭. ରଥ ଗୋବିନ୍ଦ: ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତକଥା ଓ ଉପବାସବିଧି । ପୃ-୯ ।

୮. ପ୍ରହରାଜ ଭବାନୀ: ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ବୃହତ ବ୍ରତକଥା ବା ବଡ଼ଓଷା ।

୯.ବଡ଼ଜେନା ବ୍ରଜନାଥ: ଚତୁର ବିନୋଦ (ସଂ. ସୁଧାକର ପଟ୍ଟନାୟକ) । ପ୍ରାଚୀ ସମିତି, ଷ୍ଟୁଡେଣ୍ଟ ଷ୍ଟୋର । ୧୯୪୬ । ପୃ-୫୬ ।

୧୦. ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ, ପୃ-୨୧୬ ।

ସହାୟିକା :-

୧) ପ୍ରହରାଜ, ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର, ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୋଷ (୧ମ ଖଣ୍ଡ)। ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରେସ୍, କଟକ, ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ- ୧୯୩୮।

୨)ରଥ, ଗୋବିନ୍ଦ, ଶିବରାତ୍ରି ବ୍ରତକଥା ଓ ଉପବାସ ବିଧି, ପ୍ରକାଶକ ଗୋବିନ୍ଦ ରଥ, କଟକ, ୧୯୧୦।

୩)ପ୍ରହରାଜ, ଭବାନୀ, ଧବଳେଶ୍ୱରଙ୍କ ବୃହତ୍ ବ୍ରତ ବା ବଡ଼ଓଷା। ଆଠଗଡ଼ ମହାରାଜା ଶ୍ରୀକର୍ଣ୍ଣ ରାଧାନାଥ ବେବର୍ତ୍ତା, ୨ୟ ସଂସ୍କରଣ-୧୯୧୪।

୪) ପ୍ରଧାନ, କ୍ଷେତ୍ରମୋହନ (ସଂ), ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ, ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ

■ ■ ■